

3. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі від 18.04.1951 р. [Електронний ресурс]. — http://zakon.rada.gov.ua/go/994_026

4. *Круглашов А. М., Озимок І.* Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття: Довідник / А. М. Круглашов, І. Озимок, Т. С. Астапенко, В. В. Руссу. — Ч. 1. — Чернівці, 2010.

5. Договір про заснування Європейської спільноти від 25.03.1957 р. [Електронний ресурс]. — http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_017/page

6. Парламентські вибори в Європейському Союзі / Ковриженко Д. С., Котляр Д. М., Євгенєва А. М., Асланян Г. П., Замніус В. М. — К.: Міленіум, 2002.

7. Право Європейського Союзу: Учебник / Под ред. С. Ю. Кашкина. — 3-е изд., перераб и доп. — М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011.

8. Акт об избрании членов Европейского парламента всеобщим прямым голосованием [Электронный ресурс]. — http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/instit_organs/act_voting.htm

9. *Гусакова М. А.* Формирование системы выборов в Европейский парламент (1957–1979 годы) // Известия Саратовского университета. — 2011. — Вып. 2, ч. 1. — С. 98.

10. Єдиний європейський акт. Угода від 17.02.1986 р. [Електронний ресурс]. —

http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nrg=994_028, вільний.

11. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. — К.: НІСД, 2007.

12. Договір о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года) [Электронный ресурс]. — http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_029/page

13. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів [Електронний ресурс]. — http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_261/page

14. Ніццький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України. Центр порівнял. права; за наук. ред. С. Шевчука. — К.: Логос, 2001. — 196 с.

15. Лісабонська угода [Електронний ресурс]. — http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eurobulletin/eurobulet_12_2_009_uk.pdf

16. *Булгакова Д.* Конституційна реформа Європейського Союзу за Лісабонським договором. Основні положення // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 2 (49). — С. 15–16.

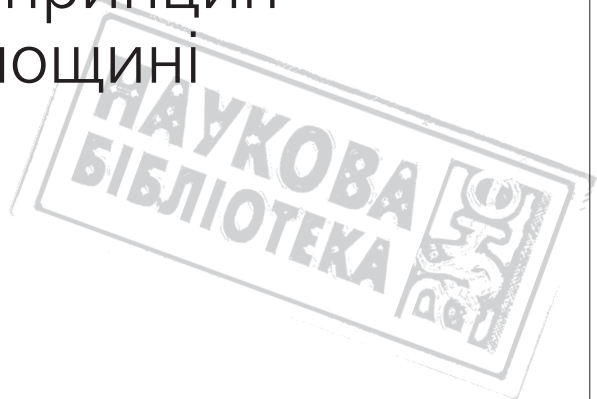
5

Справедливість як фундаментальний принцип права у практичній площині

Ольга ГОЛОВЧЕНКО,
юрисконсульт Німецько-української
міжкультурної школи в м. Києві,
здобувач спільної докторантури
Міжнародної кадрової академії,
Міжрегіональної академії управління
персоналом та Міжнародного
відкритого університету

Іноді справедливість уявляється чимось ефемерним та декларативним, що використовують передусім для підсилення враження, збудження уваги та додання значущості певній події. Справедливістю часто спекулюють політики, що часом викривляє її справжню цінність та істинну суть. Проте принцип справедливості посідає першорядне місце в законодавстві, а не лише в наукових працях та філософських трактатах. Закон наближає справедливість до дійсності, хоча й не дає їй точного визначення, залишаючи це питання відкритим для тлумачення його теоретиками права.

Так, відома українська діячка в галузі права О. Скакун відносить справедливість до загальних принципів права та визначає її як «міру морально-правової домірності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення». Вона зазначає: «Принцип справедливості містить у собі вимогу відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, злочином і покаранням, заслугами людей та їхнім суспільним визнанням. Принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ (приміром, при визначенні міри кримінального покарання). Він конкретизується у принципі рівності» [1, с. 224].

Російський теоретик права В. Хропанюк надає формулюванню поняття принципу справедливості соціального відтінку. Серед загальних принципів права він називає «принцип соціальної справедливості» і вважає його вирішальним під час розгляду відповідних юридичних справ, таких, як призначення пенсії, надання житла, визначення міри кримінального покарання [2].

Справді, справедливість як принцип права має важливе значення в юридичній практиці. Т. Оноре у праці «Про право. Короткий вступ» наголошує, що важливішою є справедливість, коли йдеться про застосування норм права (а не про їх розроблення. — Авт.). Справедливе застосування норм права потребує від тих, хто їх застосує (поліція, судді, посадові особи), щоб вони були безсторонніми, вислуховували обидві або всі сторони, що причетні до справи, залишаючи осторонь особисті інтереси [3, с. 114].

Значну роль принцип справедливості відіграє в разі, коли є прогалини в законодавстві і коли застосовують уже не аналогію закону, а аналогію права, тобто відносини регулюють відповідно до загальних принципів права та законодавства. Так, у пункті 2 статті 8 Цивільного кодексу України зазначено, що «в разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права)». Підпункт 6 пункту 1 статті 3 Цивільного кодексу України до загальних засад цивільного законодавства відносить *справедливість*, добросовісність та розумність. Отже, той, хто застосовує норми права, має бути справді високоморальною, неупередженою та безсторонньою людиною — суддею або іншим посадовцем — із характерними професійними якостями для того, щоб справедливо вирішити справу [4].

Звісно, найчастіше апелювання до справедливості фігурує саме в судових справах, коли вирішуються питання про захист найважливіших людських цінностей: життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, а також прав власності та інших прав і свобод людини [9].

Про право на справедливий суд йдеться в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Вимога дотримуватися справедливості під час застосування кримінального покарання закріплена й у статті 10 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 року. Так, стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує, що «кожний має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом...». Варто підкреслити, що розгляд справи може бути справедливим лише в разі незалежності та неупередженості суду. Це так звана завіса незнання Джона Ролза, коли той, хто вирішує

спір, залишається «сліпим» до якісних характеристик сторін, якщо тільки ці характеристики не стосуються справи. Поряд із принципом справедливості тут діє принцип формальної рівності, який передбачає однакове ставлення до представників різної статі, расової належності, кольору шкіри, віросповідання, світогляду тощо [5].

Цікаво зазначити, що про «принцип справедливості» як такий ані в Конституції України від 28 червня 1996 року, ані в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року не йдеться. Так, статтею 129 Конституції України засаду справедливості не віднесено до основних засад судочинства. На перший план тут висувається принцип законності. Але це передбачає, що закони априорі є справедливими і правовими. Якщо ж правомірність, або конституційність (адже саме Конституція є виразником суверенної волі народу, а отже, вона повинна бути уособленням найвищої справедливості в державі), законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим ставиться під сумнів, то відповідними органами державної влади може бути направлено звернення до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про їх відповідність Конституції України — волі народу. Тому загалом принцип законності можна в певний спосіб співвіднести з принципом справедливості.

Проте набагато більше спільного мають принцип справедливості та принцип верховенства права. Пункт першої статті 2 Закону України про «Судоустрій і статус суддів» визначає: «суд, здійснюючи правосуддя *на засадах верховенства права*, забезпечує кожному *право на справедливий суд* та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами...». У такому контексті важливими для цієї роботи є поняття «засади верховенства права» та «право на справедливий суд». Хоча на перший погляд здається, що ці дві категорії відокремлені одна від одної, немає сумніву, що одна з них, а саме «справедливий суд», є логічним продовженням, ба навіть складовою іншої — «засади верховенства права» [7].

У рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом м'якшого покарання) № 15-рп/2004 від 02.11.2004 року щодо цього зазначено таке: «Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість — одна з основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

У сфері реалізації права справедливості проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин має бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права є передусім недискримінаційним підходом, неупередженістю. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть одне одному, а й те, що покарання має бути в справедливому співвідношенні із тяжкістю й обставинами скоєного та особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Безпосереднім вираженням конституційних принципів додержання гуманізму, справедливості й законності є реалізована в нормах Кодексу можливість особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, бути звільненою від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каюттям (стаття 45), з примиренням винного з потерпілим та відшкодуванням завданих ним збитків або усуненням заподіяної шкоди (стаття 46), з передачею особи на поруки (стаття 47), зі зміною обстановки (стаття 48); особа може бути звільнена від покарання, якщо на час розгляду справи в суді її не можна вважати суспільно небезпечною (частина четверта статті 74) тощо» [8].

Не залишається сумніву, що в нашій державі принцип справедливості в судочинстві та праві загалом посідає одне з найважливіших місць і тісно пов'язаний із такими категоріями, як «верховенство права», «рівність усіх перед законом» тощо. Він є критерієм чесного вирішення справи, ідеалом, до якого треба прагнути та яким потрібно керуватися одночасно із законом.

На жаль, поки що не існує чіткого визначення «справедливості», яке було б загальнообов'язковим та універсальним для всіх. На наш погляд, найважливішим у цьому сенсі є розуміння «справедливості» як **уявлення про належне**, що містить вимогу про відповідність діяння та відплати за нього. Таке визначення здається квінтесенцією, найвищою абстракцією усіх спроб пояснити поняття «справедливість» і, безперечно, претендує на роль найширшого і найзагальнішого. Однак воно не розв'язує багатьох проблем, які постають на шляху досягнення консенсусу саме щодо **уявлень про ту міру належного, що врівноважує заслуги людини з їх визнанням, працю — з винагородою за неї, злочин — з покаранням тощо**.

Справедливість за своєю суттю є поняттям релятивним, що віддзеркалює соціальні реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної, правової зрілості. Сьогодні справедливості відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність моделі соціальної та правової держави її фактичному стану в суспільстві. Справедливість проявляється на різних суспільних щаблях та в різних просторових і часових вимірах. Так, існує індивідуальна справедливості, яка виражається у ставленні конкретного індивіду до навколишнього світу, існує справедливості між поколіннями, що не обмежена часовими рамками, існує справедливості між народами, націями, державами, яка виходить за межі конкретної території. Можна спробувати розподілити справед-

ливість на види, висловлювати різні про неї міркування, дискутувати, доводити або спростовувати факт її існування. Але не можна заперечувати важливість значення справедливості для людини і людства, особливо у правовій сфері.

Справедливість є, передусім, надбанням людства, його скарбом, важливість котрого для миру та спокою у світі визначено в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва держав відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року. Декларація серед принципів, які сприяють розвитку дружніх відносин та співпраці держав, виокремлює «принцип, відповідно до якого держави вирішують свої міжнародні спори мирними способами так, щоб не наражати на небезпеку міжнародний мир, безпеку та *справедливість*». Безперечно, справедливості тут відіграє роль навіть не принципу права, а загальноновизнаної людської цінності, світового надбання, яке підлягає охороні як особливо важливе благо [6].

Отже, справедливості — це, безумовно, один із найважливіших і фундаментальних принципів права. Хоч які значення вкладали б у це поняття правники, незаперечним лишається одне — всі фахівці зводять справедливості на п'єдестал принципів права. **Д**

Джерела

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручн. / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2006. — 656 с.
2. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебн. пособ. для высших учебных заведений / Под ред. проф. В. Г. Стрекозова. — М.: «Дабаров, Ткачев, Димов», 1995. — 384 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (в ред. від 13.03.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — №№ 40—44. — Ст. 356.
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 03.05.2012 р.); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1050 р. (в ред. від 27.05.2009 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.05.2012 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 (в ред. від 19.10.1973 р.). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 03.05.2012 р.).
6. Декларація про принципи міжнародного права від 24.10.1970 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 03.05.2012 р.).
7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. (в ред. від 28.04.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2010. — № 41—42, № 43, № 44—45. — Ст. 529.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 02.11.2004 р.
9. Ахтирська Н. Абсолютна заборона катувань як умова справедливого судочинства // Віче. — 2011. — № 22. — С. 8—12.